

The parallel in the development of structurally affected regions of Ostrava and Podkrušnohoří since 1990

Paralela vývoje strukturálně postižených regionů Ostravska a Podkrušnohoří po roce 1990

Petr JIRÁSEK

Univerzita J. E. Purkyně, Fakulta životního prostředí-katedra informatiky a geoinformatiky, petr.jirasek@ujep.cz

Abstract

Political and social changes after 1989 have significantly affected lives of all people in the Czech Republic. The consequences are projected in different way for each region in social and economical field. The central matter of this article is comparison problems of development region Podkrušnohoří in the north Bohemia and Ostrava region, which is affected by long-term stagnation of local industry, especially if we compare it with other regions in the Czech Republic.

Keywords: Region Podkrušnohoří, Region Ostrava, reconstruction industry depressed area, area disparities

Klíčová slova: Podkrušnohoří, Ostrava, regionální disparity

Úvod

V posledních letech se pozornost a zájem společnosti soustřeďuje na problémy související se společenskými a sociálními změnami v naší společnosti po roce 1990. Podpora výzkumu při řešení územních disparit mezi regiony, využití krajiny a problematika venkova se objevily v rámci zadání výzkumných úloh vědeckým institucím a vysokým školám ze Ministerstva pro místní rozvoj a Ministerstva zemědělství. Jedná se o oblast, kde se mohou významně uplatnit také metody a přístupy geografických oborů. Příkladem je výzkumný úkol WD-44-07-1 zadaná MMR ČR s názvem „Modelové řešení revitalizace průmyslových regionů a území po těžbě uhlí na příkladu Podkrušnohoří“, kterého řešitelem je Fakulta životního prostředí UJEP v Ústí nad Labem. Autor článku je jedním z řešitelů této úlohy. Objektem hodnocení se v tomto případě stal region a jeho obyvatelstvo lokalizované v pánevní oblasti pod Krušnými horami. Odborné i laické veřejnosti je znám jako území ekologicky významně postižené a současně dnes do značné míry sociálně a ekonomicky problémové. Cílem výzkumného úkolu je zde hledání možného kompromisu mezi ekonomickým oživením prostoru, udržení sociální stability a návratem k regeneraci zdejší zdevastované krajiny v dlouhodobém výhledu. Metody přístupu pro řešení problematiky regionu postiženého restrukturalizací průmyslu se nemohly redukovat jen na ekonomický pohled, ale naopak vyžadují zohlednění širších souvislostí komplexnějšího charakteru. Logickým vyjádřením této myšlenky je fakt, že ekonomická a sociální oblast je zde existenčně závislá složitými vazbami na životní prostředí, které není chápáno jen jako synonymum pojmu přírodní prostředí. Přínosem a smyslem úlohy není jen řešení konkrétního regionu Podkrušnohoří, ale nalezení nástrojů a metodického přístupu pro hodnocení oblastí s podobným charakterem.

Skutečnost, že se konference ČGS koná na půdě Ostravské univerzity, spolu s možností porovnat dva sobě v mnohém podobné regiony Ostravsko a Podkrušnohoří se stala podnětem pro volbu a publikování tohoto příspěvku. Dílčím cílem je také konfrontovat s názory členů geografické obce téma reprezentativnosti dílčích a agregátních ukazatelů používaných pro hodnocení regionů.

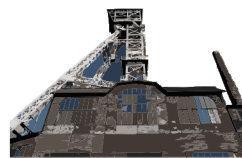
Vymezení a stručná charakteristika obou území a metody zpracování

Pro hodnocení Podkrušnohoří a Ostravska je žádoucí v první řadě definovat jejich územní vymezení používané v rámci příspěvku a v omezeném rozsahu uvést nejzákladnější charakteristiku těchto jednotek.

Pánevní oblast Ústeckého kraje, která je zde nazývána možná nepřesně Podkrušnohoří, zaujímá rozlohu 2276 km², což je téměř 43 % rozlohy Ústeckého kraje (5335 km²) a pouze necelá 3 % území celé České republiky (78 887 km²). Administrativně ho tvoří čtyři okresy. Plošně největším z nich je okres Chomutov, který lze rozlohou 936 km² zařadit mezi středně velké okresy ČR, a představuje více než 40 % celého řešeného území. Další tři okresy, Most (467 km²), Teplice (469 km²) a Ústí nad Labem (404 km²), řadíme svou rozlohou k okresům malým. V oblasti žije v současnosti bezmála 490 tisíc obyvatel, což je zhruba 60 % obyvatel celého Ústeckého kraje. Odlišné podmínky v území a historický vývoj přispěly k poměrně značným rozdílům v hustotě zalidnění v rámci celého Ústeckého kraje i v Podkrušnohoří. Míra hustoty zalidnění mezi jednotlivými okresy Podkrušnohoří se snižuje od východu k západu. Při detailnějším rozdělení sledovaných okresů na 7 správních obvodů obcí s rozšířenou působností se tak vedle sebe vyskytují správní obvody s řádově více než

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

300 obyvateli na km² (Most, Teplice, Ústí n. L.) a naopak i méně než 100 obyvateli na km² (Kadaň).

Ostravsko, jak bylo v rámci této úlohy definováno, je svojí plochou 1896 km² menší a na rozloze Moravskoslezského kraje (5426 km²) se podílí 35 % resp. na území České republiky jen 2,4 %. Administrativně se skládá pouze ze tří okresů Ostrava (332 km²), Karviná (356 km²) a Frýdek-Místek (1208 km²). Počet obyvatel v současnosti okolo 825 tisíc je naopak výrazně větší, což odpovídá i vyššímu významu z hlediska svého kraje (66 %). Na rozdíl od Podkrušnohoří se míra hustoty zalidnění snižuje od severu směrem na jih resp. jihovýchod. Nachází se zde 10 správních obvodů sídel s rozšířenou působností. Hustotou zalidnění dominují městský okres Ostrava-město (okolo 1016 obyvatel/ km²) spolu s okresem Karviná (771 obyvatel/ km²) oproti okresu Frýdek-Místek (175 obyvatel/ km²). I jako celek svými 960 obyvateli/km² jde o území s extrémně vysokou hustotou zalidnění. Podkrušnohoří vyšších hustot dosahuje ve vlastní pánevní části oproti málo zalidněným vrcholovým partiím Krušných hor a Českého středohoří, které po roce 1945 nebyly dosídleny.

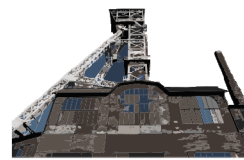
Obě území z hlediska míry urbanizace, která se pohybuje zde nad 80%, patří k nejvíce urbanizovaným částem celé republiky. Rozdíl je zde ve struktuře sídel. Ostravsko je typickou ukázkou městské konurbace (ze 102 obcí má 16 městský statut). Počet sídel za celé území je navyšován především okresem Frýdek-Místek (72 obcí). Podkrušnohoří je svým charakterem aglomerace s více jádry v ose paralelně sledující hřebeny Krušných hor. Přestože obě území se nacházejí při hranicích republiky mezopoloha a makropoloha Podkrušnohoří se jeví výhodnější jak k Praze jako jádru Čech, tak ke koridoru transevropských dopravních sítí. Je potřebné podotknout, že transevropské silniční, železniční a vodní trasy procházejí pouze východním okrajem Podkrušnohoří a jejich význam je redukován nedokončením dálnice a relativně snižujícím se významem železnice a marginálním postavením vnitrozemské plavby. Poloha Ostravska k mezinárodním trasám, časový skluz a neúplnost jejich dokončení se pravděpodobně odráží i v ekonomickém vývoji regionu po roce 1990.

Do etapy centrálně řízené ekonomiky vstupovaly obě oblasti po druhé světové válce z hlediska demografického a sociálního v úplně jiné situaci zvláště v porovnání se situací před válkou. Počty obyvatel Ostravska v roce 1950 zůstaly téměř na stejné úrovni jako v roce 1930 (ztráta pouhých 2,8% oproti roku 1930). U okresů Podkrušnohoří díky válečným ztrátám a přesunům v souvislosti s vysídlením německého obyvatelstva po roce 1945 došlo k fatálnímu snížení populace a to přes podporu dosídlení pohraničí (ztráta 32,4% stavu obyvatelstva z roku 1930).

Oba regiony si po roce 1950 upevnilly své postavení v rámci České republiky jako centra těžkého průmyslu. V Podkrušnohoří posilovala energetika založená na využití hnědého uhlí doplněná o chemické provozy, kdežto na Ostravsku byla dále koncentrována těžba černého uhlí a hutnictví železa a oceli. Zatímco Podkrušnohoří vývojem svého obyvatelstva v letech 1950-1991 v podstatě jen nepatrně převyšovalo celorepublikový průměr (Podkrušnohoří 119,7% a ČR 115,8%), Ostravsko zaznamenalo extrémní tempo růstu (celkem 156,1 % stavu 1950, Karviná dokonce 177,8 %). Uvedený vývoj se pochopitelně odrazil přiměřeně v demografické a sociální struktuře obyvatelstva obou regionů. Růst ekonomické základny a její struktura ve sledovaných oblastech jako přímý důsledek hospodářské politiky socialistického centrálního plánování se na druhé straně projevil v krizových poměrech z hlediska životního prostředí. Antropogenní činnost v pánevních okresech pod Krušnými horami před rokem 1989 vedla k devastaci volné krajiny (lomová těžba uhlí, poškození lesních komplexů apod.), k poškození ovzduší, narušení hydrologických poměrů i ztrátám půdního fondu. Ostravsko se vyvíjelo podobným způsobem. Úroveň životního prostředí můžeme vysledovat i v negativních důsledcích zdravotního stavu populací zde dlouhodobě žijících (např. délka dožití, potratovost apod.). Společenské a hospodářské změny po roce 1989 v obou oblastech přinesly úpadek a potřebu restrukturalizace tehdejší výrobní základny a s tím sociální problémy. K přívlastkům spojovaným s oběma regiony jako symbolů zakouřená a zničená krajina se připojuje další a to regiony s dlouhodobou a rostoucí nezaměstnaností.

V čem jsou příčiny a důsledky problémů u obou regionů podobné a jak se naopak odlišují? Odpověď v tomto krátkém příspěvku není a nemůže být vyčerpávající. To také ani není jeho cílem a vybraná srovnání mají spíše demonstrativní charakter.

Na základě podkladů a výsledků získaných v řešeném výzkumném úkolu WD-44-07-1 „Modelové řešení revitalizace průmyslových regionů a území po těžbě uhlí na příkladu Podkrušnohoří“ se jako nejschůdnější cesta pro koncipování článku jeví jednoduché doplnění dat za Podkrušnohoří obdobnými charakteristikami za Ostravsko. Základem v obou případech jsou veřejně dostupné statistické údaje publikované ČSU, jež poskytují dostatečnou základnu pro strukturované empirické analýzy uvedené v závěru práce. Vzhledem k časovému úseku sledování od roku 1991 byly pochopitelně využity výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1991 a 2001 (dále SLDB) a další výstupy zpracované v rámci výzkumného úkolu za spolupráce s KS ČSU v Ústí nad Labem. Za velmi inspirativní jsme považovali publikace hodnotící demografický, sociální a ekonomický vývoj v regionech v letech 2000-2005 a zpracované pro celou republiku a jednotlivé kraje

Českým statistickým úřadem (CSU 2006a, 2006b, 2008a). Doslova studnou moudrosti odhalující široké možnosti informací o databankách nacházející se nejen v CSU, ale i v u ostatních orgánů státní správy, se stal průběžný výstup výzkumného úkolu WD-03-07-1 „Formy efektivního snižování rozdílů mezi jednotlivými regiony České republiky“ realizovaného URS a.s. Praha (Aktivita A401: Zjišťování vstupních ukazatelů pro jednotlivé hierarchické úrovně regionů).

Pro porovnání obou oblastí byla zvolena úroveň sledování jednotek okresů a v některých případech dat do úrovně obvodů sídel s rozšířenou působností (OS ORP). Za podnětné budou považovány případné diskusní příspěvky pro rozšíření nebo doplnění dat tam, kde ukazatele nejsou statistickým sledováním nebo šetřením k dispozici (např. oblast ekonomie), nebo by neměla pro menší územní jednotky než jsou kraje ani velký smysl (HDP apod.). V některých případech je vhodnější se bez nich obejít nebo najít jiný ukazovatel. Z hlediska oblastí porovnání jako vhodné je možné považovat členění na demografické prostředí, sociálně-ekonomické poměry a životní prostředí.

Demografické prostředí

Pro porovnání obou regionů z hlediska demografických charakteristik se nabízí celá řada charakteristik a ukazatelů. Jako základní můžeme považovat celkový růst populace v našem hodnocení po roku 1991. Odráží jak úroveň přirozeného pohybu příslušné populace, tak atraktivitu místa pro chování obyvatel ve významu migrace.

Hrubé míry porodnosti a celkové úmrtnosti mají pro hodnocení sledovaných regionů spíše informativní význam. Mnohé specifické ukazovatele vystihují lépe rozdíly mezi populacemi regionů a to včetně jejich zdravotního stavu (např. délka dožití, průměrný věk, koeficient staroby apod.), úrovně zdravotní péče, vlivu životního prostředí (např. kojenecká úmrtnost, úmrtnost na nemoci oběhové soustavy nebo novotvary) a dokonce se hodí i jako podklad pro analýzu sociálních poměrů na základě patologických jevů (potratovost, sebevraždy atd.). Pro srovnání zde uvádíme méně obvyklá porovnání.

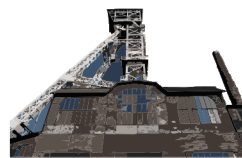
Z hlediska celkového vývoje obyvatelstva Podkrušnohoří i Ostravsko v období 1991-2001 jak je možné odvodit z výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1991 a 2001 zaznamenaly v podstatě stagnaci nebo jen minimální ztráty (index růstu Podkrušnohoří $I_{2001/1991} = 0,991$, Ostravsko $I_{2001/1991} = 0,981$, ČR $I_{2001/1991} = 0,993$) a to jako celek i jejich jednotlivé okresy (mimo Chomutova). Po roce 2001 tento trend na Ostravsku pokračuje ($I_{2008/2001} = 0,986$, jen okres Frýdek-Místek $I_{2008/2001} = 1,010$). U Podkrušnohoří a každého z jejich okresů je naopak zaznamenán mírný růst ($I_{2008/2001} = 1,018$). Z bilance celkového přírůstku a úbytku obyvatelstva přirozenou měnou a migrací je zřejmý u

Ostravska dlouhodobě negativní význam emigrace. V každém případě jsou u obou regionů zřetelné nastoupené opačné trendy v jejich vývoji než tomu bylo do roku 1990.

Jako další ukazovatel pro hodnocení regionů prezentujeme úhrnnou plodnost, které význam (váha) mezi ostatními ukazateli okruhu demografické prostředí je poměrně vysoký. Úhrnná plodnost je souhrnným ukazatelem, vyjadřujícím počet dětí narozených jedné ženě během jejího plodného (fertilního) věku (statisticky 15-49 let). Zpravidla je koncipován za delší časové období, v našem případě jsme hodnotili roky 2001-2005. Působí v pozitivním smyslu slova, tedy čím vyšší hodnota, tím příznivější vývoj. Zdrojem se staly statistická data CSU publikovaných pro správní obvody obcí s rozšířenou působností (dále SO ORP). V Podkrušnohoří ze sledovaných 7 SO ORP dosahovaly maximálních hodnot Bílina a Ústí n. L. (1,399 resp. 1,381) a minimum v pánevní oblasti Litvínov (1,284). Z pohledu všech okresů Podkrušnohoří je tento ukazovatel vysoce nad průměrem ČR (1,204) s maximem u okresu Ústí nad Labem (1,380 tj. maximum mezi okresy ČR). Oproti tomu na Ostravsku mimo okresu Ostravy-města (1,241) se ostatní okresy pohybují jen pod průměrem ČR (Frýdek-Místek 1,187, Karviná 1,186). Průměrná hodnota pánevní oblasti Ústeckého kraje, vypočtená jako aritmetický průměr hodnot za jednotlivá SO ORP, dosahuje hodnoty 1,318 a u Ostravska hodnota odpovídá přibližně průměru Moravskoslezského kraje (1,210).

Z ukazatelů úmrtnosti jako zajímavé pro hodnocení byly zvoleny standardizované míry úmrtnosti, kojeneckou míru úmrtnosti a standardizované indexy úmrtnosti podle příčin smrti na novotvary a na nemoci oběhové soustavy. Standardizovaná míra úmrtnosti lépe než hrubá míra úmrtnosti charakterizuje poměry v území zohledňující věkovou strukturu populace. Samotný ukazatel je konstruován jako podíl skutečného a teoretického počtu zemřelých (s využitím věkově specifických měr úmrtnosti v ČR na věkovou strukturu příslušného území). Zatímco mezi jednotlivými SO ORP v Podkrušnohoří se pohybovala v letech 2001-2005 v rozmezí od 11,9 do 14,0 (Ústí n.L. resp. Kadaň) na Ostravsku pouze od 10,5 do 13,1 (Český Těšín resp. Orlová). Je třeba podotknout, že mezi SO ORP Podkrušnohoří patří v tomto hodnocení k nejhorším v rámci celé České republiky.

Standardizovaný index úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy odpovídá stavu nejvýznamnější příčiny úmrtí v našich poměrech. Konstrukce je samozřejmě podobná jako u předchozího ukazatele. V tomto případě platí, čím vyšší hodnota, tím méně příznivá situace. Lze tedy hovořit o negativním směru působení. Jednoznačně nejpriznivější poměry mezi SO ORP v Podkrušnohoří panovaly v letech 2001-2005 v Ústí n. L., a Chomutově

na okrajích pánve (5,7 % resp. 6,4 %). Nejhorší situaci lze zaznamenat v Litvínově a Bílině (7,70 % resp. 7,4 %). Pánev jako celek vykazuje výrazně horší ukazovatele než ostatní části kraje. Na Ostravsku byla mezi SO ORP situace poněkud lepší (Haviřov 5,4 % - minimum, Orlová 7,1 %).

Standardizovaný index úmrtnosti na novotvary je obdobným ukazatelem zachycujícím stav u druhé skupiny nejvýznamnějších příčin úmrtí. Konstrukce je samozřejmě shodná jako u předchozího ukazatele, jeho váhu považujeme za nepatrně nižší. Oba indexy indikují nepřímo negativní důsledky stavu životního prostředí. V pánevní oblasti Podkrušnohoří je diference podstatně nižší než na Ostravsku. Hodnota se tam pohybovala ve variační rozpětí od 3,4 % (Bílina, Chomutov a Teplice) po 3,7 % (Most). Ostravsko je opět podle hodnocení OS ORP v příznivější situaci zvláště obvody v okrese Frýdek-Místek (Frýdlant n.O. 2,5 %, Frýdek-Místek 2,6 %, Třinec a Jablunkov 2,7 %) než v ostatních okresech (Karviná 3,4 % – max).

Za zajímavé je možné považovat vždy porovnání trendů obdobími, což v našem případě u těchto speciálních ukazatelů byly roky 1996-2000 a 2001-2005. Standardizovaná míra úmrtnosti se zlepšila a nebo zhoršila v Podkrušnohoří mezi SO SRP v poměru 3:4. Na Ostravsku byl naopak poměr zlepšení a zhoršení mezi SO SRP 6 : 4. U standardizovaného indexu úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy v Podkrušnohoří se míra zlepšila a zhoršila v poměru mezi SO SRP 4:2 (u 1 se nezměnila), kdežto na Ostravsku byl poměr 4:5 ve prospěch zhoršení (zůstala stejná u 1 SO SRP). A konečně standardizovaný index úmrtnosti na novotvary

Podkrušnohoří zaznamenal zhoršení u 3 SO SRP a zůstal bez změn u 4 SO SRP na rozdíl od Ostravska kde u 3 SO SRP došlo ke zlepšení a u 3 SO SRP k zachování ukazatele a u 4 SO SRP ke zhoršení ukazatele.

Kojenecká úmrtnost (kvocient kojenecké úmrtnosti) je dlouhodobě nejen v Podkrušnohoří, ale i v celém Ústeckém kraji stále jednou z nejvyšších v rámci celé ČR. Například v roce 2005 se pohybovala v okresech Podkrušnohoří od 6,5 až po 11,2 (Ústí n.L. a Teplice) na 1000 zemřelých do jednoho roku věku (kraj 7,4). Svědčí to pravděpodobně i o určitém deficitu ve zdravotnictví a snad i o životním prostředí. Ostravsko se v tomto směru řadí spíše k průměru republiky (ČR 3,4) s minimem u Frýdku-Místku a maximem v okrese Ostrava-město (1,9 resp. 4,9 zemřelých).

V dalších analýzách demografické struktury se objevovaly také pro svou jednoduchou konstrukci ukazatele věkové struktury (index staroby, index závislosti apod.), nebo průměrný věk. Pro doplnění díky publikování CSU v delší časové řadě zde uvádíme porovnání obou regionů podle střední délky života při narození níže uvedené tabulce. Naděje dožití nebo-li střední délka života se postupně zvyšuje v rámci celé ČR i jednotlivých regionů. Mimo okresu Frýdek-Místek z hlediska zastoupení mužů i žen se obě sledované oblasti stále drží na úplném konci mezi okresy ČR (především Teplice, Most a Chomutov). Pořadí v tabulce uvedené odpovídá postavení mezi okresy ČR od nejnižší po nejvyšší hodnotu (negativní hodnocení). Pozitivně můžeme hodnotit pouze trend ve vývoji přes stále zaostávání za ostatními okresy republiky.

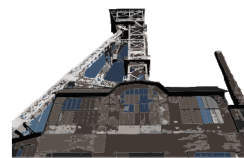
Tab.1 Naděje dožití v okresech Podkrušnohoří a Ostravska podle okresů

Okresy	1996-2000		2001-2005		2005-2009		Pořadí mezi okresy ČR 2005-2009	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Frýdek-Místek	70,1	77,7	71,3	78,5	72,7	79,9	24	47
Karviná	69,1	77,2	70,3	77,8	71,6	78,9	6	13
Ostrava-město	69,7	76,7	70,9	78,1	72,2	79,0	11	16
Chomutov	69	75,9	69,2	76,8	70,9	78,4	2	6
Most	68,7	75,8	69,8	76,3	71,3	77,3	3	2
Teplice	69,2	75,3	70,1	76,2	70,8	77	1	1
Ústí n.L.	69,8	76,7	70,7	77,8	72,3	78,7	14	10

Zdroj: CSU

Nesporně k nejvýznamnějším sociálně-geografickým procesům indikujícím snad nejlépe změny poměrů mezi jednotlivými územními jednotkami z hlediska jejich atraktivity jako místa pro život, bydlení a uplatnění patří migrace. Téma nejen geografické, ale předmětem i mnoha publikací s hodnocením dlouhodobého vývoje (např. Srb 1998, Ptáček, Toušek, Polášek, 2007).

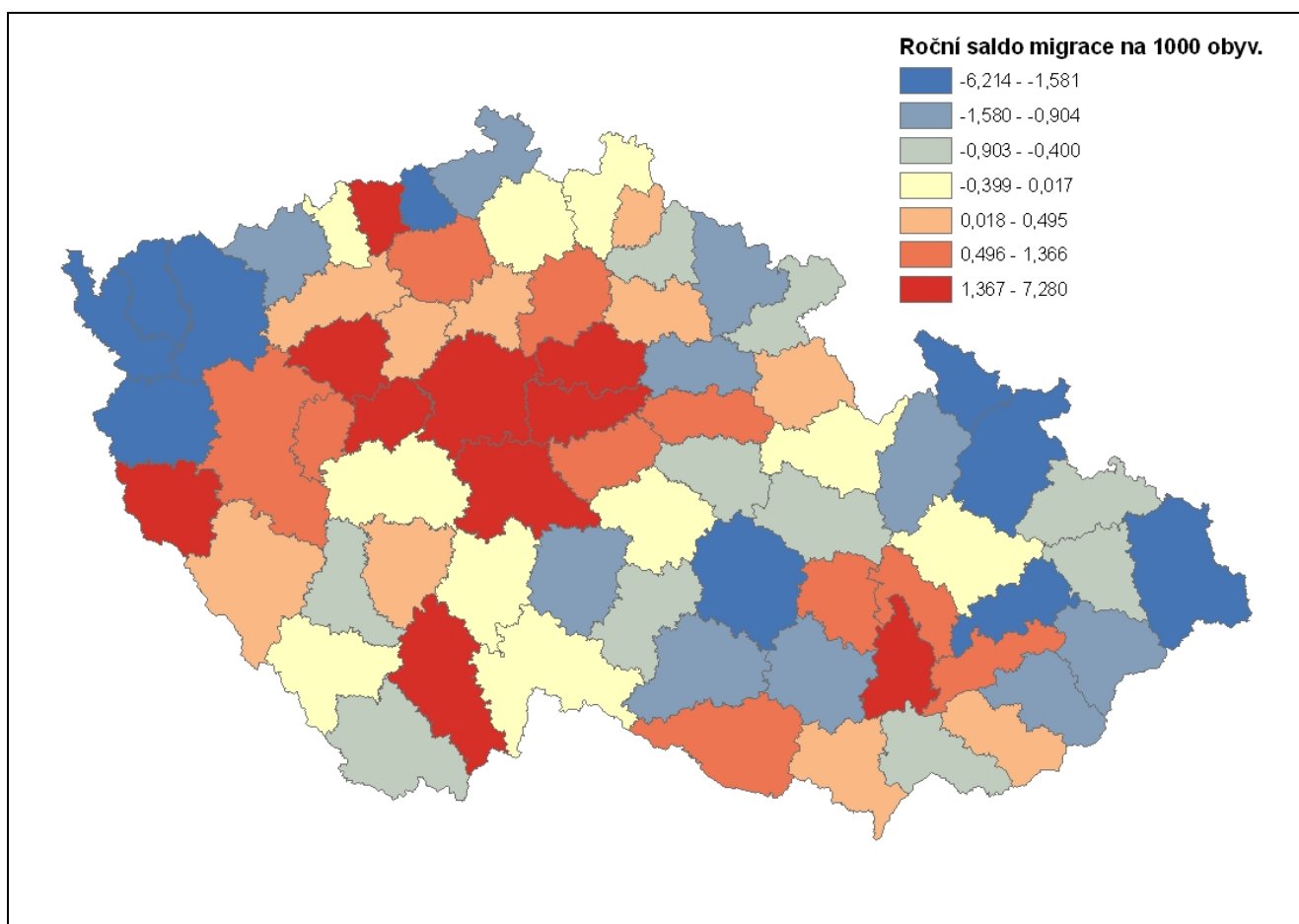
Atraktivitou zde mohou být nejen perspektiva lepšího pracovního uplatnění, ale i možnosti zabezpečení bytových potřeb nebo kvalita daná životním prostředím. V rámci celé ČR můžeme při sledování vývoje migrace po roku 1990 zdůraznit několik podstatných skutečností. Především došlo oproti předcházejícím rokům k poklesu celkového objemu stěhování a dále, že po roku 1992 se

změnily poměry ve struktuře stěhování u stěhování obyvatel mimo okres a mimo kraj ve prospěch krajského ukazatele. Relativně novým jevem významným pro migraci byl nástup suburbanizace, jež začala hrát hlavní roli u migračních proudů v zázemí velkých měst tedy nepochybně i u případů městských okresů při porovnání sledovaných (Ostrava-město a Karviná).

Pro hodnocení migrace ve vztahu k a dalších jevů (např. k intenzitě bytové výstavby) v rámci výzkumného úkolu WD-44-07-1 bylo proto vhodné eliminovat zkreslení vyvolané suburbanizačními procesy sloučením městských okresů s jejich venkovskými okresy (Praha-hlavní město s okresy Praha-východ a Praha-západ, Ostrava-město s Karvinou a Frýdkem-Místkem atd.). Toto sloučení je respektováno i v kartogramech dále v článku připojených.

Změny v trendech migrace se projeví u obou sledovaných regionů. V okresech Podkrušnohoří po roce 1990 zásadní změnou bylo, že migrační ztráty pro Podkrušnohoří typické pro dlouhá období před rokem 1990 resp. ještě v prvních letech devadesátých se nejen snížily, ale dokonce došlo k relativnímu vyrovnání počtu přistěhovalých a vystěhovalých. Okres Teplice se stal dlouhodobě migračně ziskovým a v letech 2001-2004 zde saldo migrace na 1000 obyvatel (+2,536) ho postavilo na 9.místo mezi všemi okresy ČR. Na rozdíl od Podkrušnohoří se Ostravsko jako celek a jeho okresy Ostrava-město a Karviná dostaly do dlouhodobých migračních ztrát. V letech 1996-2000 i 2001-2004 se zde roční saldo migrace na 1000 obyvatel pohybovalo v záporných hodnotách (-345,4 resp. -621,5). Pouze okres Frýdek-Místek zvláště po roce 2001 se stal migračně ziskovým a do určité míry potvrzuje předpoklad, že je migračním zázemím v rámci měst Ostravska.

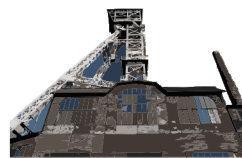
Obr. 1 – Průměrné roční saldo migrace v letech 2001 - 2004

Zdroj: podle dat CSU

Za zajímavé je možné považovat i různé agregátní hodnocení. Příkladem je URS a.s. Praha v rámci aktivity A402 fazené hodnocení demografických ukazatelů, které je konstruováno jako součet hodnot pořadí při hodnocení

podle okresů podle 12 demografických ukazatelůⁱ.

ⁱ Porodnost, úmrtnost, přírůstek přirozený, migrace, kojenecká úmrtnost, podíl produktivního věku, průměrný věk a naděje dožití podle pohlaví.

Z tohoto hodnocení lépe vycházejí Podkrušnohorské okresy (pořadí 10, 15, 37 a 54) než Ostravsko (46, 65, 72). Při hodnocení v rámci velmi podnětné publikace CSU „Regionální rozdíly v demografickém, sociálním a ekonomickém vývoji České republiky v letech 2000 – 2005“ bylo demografické hodnocení spojeno se sídelní strukturou do 13 ukazovatelů (navíc např. rozdrobenost obcí, hustota zalidnění atd.) a vzájemně vážených na základě expertně stanovených hodnot. Díky tomu jednotlivé SO SRP měly úplně jiné postavení. Přes zajímavost konstrukcí agregátních ukazatelů jako u CSU, odlišnost a výběr dílčích částí může jejich přínos znehodnotit informaci pro běžného uživatele navíc pokud jsou konstruovány jednorázově. Jiným příkladem demografického hodnocení, se kterým jsme se setkali při zpracování výzkumného úkolu, byl rozbor udržitelného rozvoje území v rámci územně-analytických podkladů pro SO ORP Ústí nad Labem. Zde používané demografické ukazatele za jednotlivé obce a za jeden rok (porodnost, úmrtnost atd.) mají jen minimální vypovídající hodnotu.

Sociálně-ekonomické podmínky

Sociálně-ekonomické podmínky a jejich změny po roce 1990 je možné u obou oblastí dokumentovat opět na velmi širokém spektru statistických dat. Jednak jsou to změny ve struktuře zaměstnanosti, nejčastěji prezentované vývoj nezaměstnanosti, vývoji bytového fondu, příjmech atd. V rámci příspěvku je možné vybrat a dotknout se jen několika z nich, jež považujeme za podstatné-nezaměstnanost, vyjádření ekonomického významu a bydlení.

V každém případě Podkrušnohoří zůstalo z hlediska české energetiky nadále nejvýznamnějším prostorem s využitím zásob primárních zdrojů (těžby paliv) a výrobou elektrické energie získávané v tepelných elektrárnách a podstatným regionem při zpracování ropy ve zdejších petrochemickém průmyslu. Podobně Ostravsko je dnes prakticky v hutnictví železa a oceli jediným centrem a podobně v těžbě černého uhlí. Postavení obou oblastí z hlediska jejich ekonomického významu se v rámci České republiky po roce 1989 neustále snižovalo. Předpokládané oživení ekonomického rozvoje v souvislosti s lokalizací významných zahraničních investic v rámci nových průmyslových zón (v Podkrušnohoří např. zóna Triangl) bylo v důsledku celosvětové hospodářské krize přibrzděno. Přes pokles počtu ekonomicky aktivních osob mezi sčítáními lidu, domů a bytů 1991 a 2001 obě oblasti zaznamenaly nejvyšší nárůst míry nezaměstnanosti v rámci celé republiky. Extrémně nejvyšší hodnoty dosáhl okres Most v roce 2004 maxima (22 %)ⁱ sledovaný dlouhodobě ve svém vývoji od roku

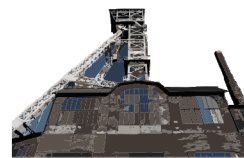
1997 okresem Karviná (21 % v roce 2004). Ani další okresy Podkrušnohoří a Ostravska se v tomto negativním směřování příliš neodlišovaly. Dočasný mírný pokles do roku 2007 jejich pořadí mezi okresy v ČR byl zastaven důsledky světové hospodářské krize. Pro zjednodušení míru nezaměstnanosti demonstrujeme formou níže uvedeného kartogramu podle údajů CSU v průměru za roky 2001-2005.

V úvahu pro hodnocení ekonomického postavení či významu obou regionů bylo nutné vyloučit hrubý domácí produkt na obyvatele, neboť není pro tak malé jednotky jakými jsou okresy vůbec konstruovatelný. Z běžně dostupných statistických dat se jako nejjednodušší jevílo porovnání průměrných mezd případně jejich vztahu k hodnotě republikového průměru. Nedostatkem mezd je skutečnost, že k dispozici máme pouze časové řady o průměrné mzdě vykazované u ekonomických subjektů s 20 a více pracovníky. Zajímavý ukazatelem vyjadřující rozdíly v dosažené ekonomické úrovni okresů, který byl publikován pro jednotlivé okresy jeho autorem M. Hamplem [2005], byl pojmenován jako „ekonomický agregát na 1 obyvatele“ⁱⁱ. Jeho základ je bohužel vázán časově na data SLDB, neboť celkové počty pracovních příležitostí jsou zde odvozeny z ekonomické aktivity a bilance dojížděky za prací. Porovnání mezi SLDB ovšem vystihuje základní trendy v diferenciaci hospodářského vývoje jednotlivých území v rámci republiky. Navzdory nepřesnostem vyplývajícím z kombinace zdrojů pro výpočet, nezahrnutím celého počtu zaměstnanců u mezd, jde nesporně o velmi reprezentativní ukazatel, jež má podobnou vypovídací schopnost jakou očekáváme u HDP s výhodou, že je možné ho sestavit i na úrovni menších jednotek.

Z pohledu příjmů (podle průměru mezd) byla situace na Ostravsku i v Podkrušnohoří v roce 1991 relativně velmi příznivá. Všechny okresy Podkrušnohoří se nacházely nad celorepublikovým průměrem, okres Most se zařadil po Ostravě na druhé místo s nejvyšší průměrnou mzdou mezi okresy. I ostatní okresy Podkrušnohoří se pohybovaly v první desítce mezi okresy Česka s nejvyšší průměrnou mzdou (Teplíce až na 11.místě). Výrazná územní diference z hlediska průměrných mezd do roku 2001 a kontinuálně po tomto roce se projevila odčleněním Prahy (včetně jejich venkovských okresů) a částečně Mladé Boleslavy od celé republiky. U původně silných okresů s těžkým a těžebním průmyslem došlo v oblasti vývoje mezd k jejich postupnému zaostávání. Okres Most si sice udržel ještě v roce 2001 i 2005 poměrně příznivou pozici (mezi okresy 6. resp.12.

ⁱ Podle staré metodiky výpočtu nezaměstnanosti r.2004, nová metodika až po roku 2005

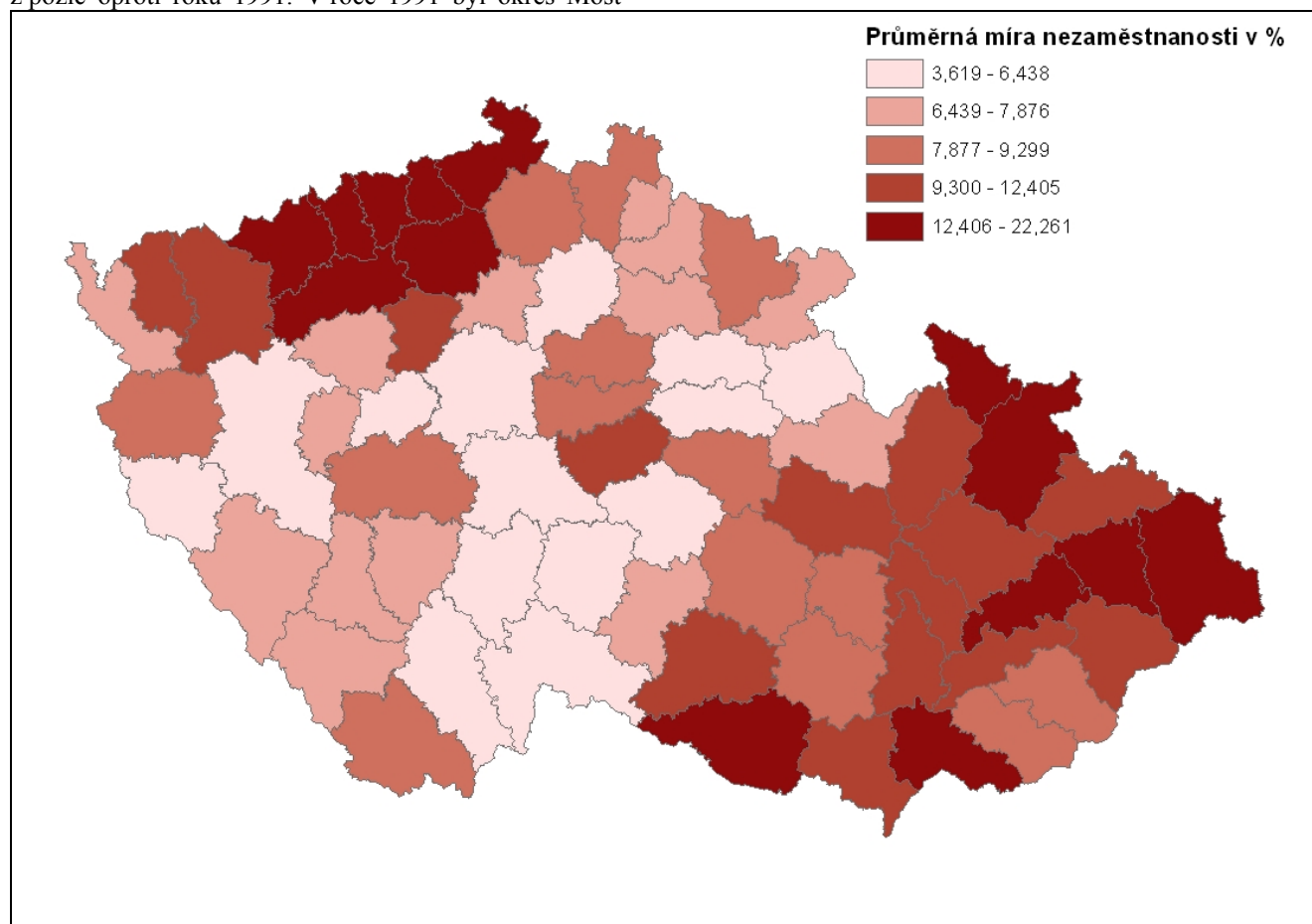
ⁱⁱ Ekonomický agregát- součin počtu pracovních příležitostí, jako rozdíl ekonomicky aktivních obyvatel snížený o ekonomicky aktivní nezaměstnané a zvýšený nebo snížený o dojížděku a vyjížděku ekonomicky aktivních z a do územní jednotky, a průměrné mzdy statisticky zjišťované u ekonomických subjektů s 20 a více zaměstnanci, ve vztahu k počtu obyvatel. M.Hampl uvádí jejich vzájemný vztah k průměru za ČR, kde ČR=100.

místo), ale okresy Chomutov i Teplice se dostávají až do třetí desítky v rámci okresů České republiky. Mimo vlastní Ostravy je situace v ostatních okresech z hlediska trendu podobná.

Také u ekonomického agregátu na obyvatele je možné dokumentovat výrazný ústup Podkrušnohoří i Ostravska z pozic oproti roku 1991. V roce 1991 byl okres Most

hodnocen jako relativně nejvýznamnějším neměstský okres a ostatní okresy Podkrušnohoří byly nad průměrem ČR. V roce 2001 již žádný z nich průměru ČR nedosáhl. Okres Ústí n. L. se dostal v roce 2001 na nejnižší příčku mezi okresy krajských měst. Porovnání vývoje dokumentuje tabulka 2. Situace Ostravy je jen o málo příznivější.

Obr 2.– Průměrná roční míra nezaměstnanosti v letech 2001 – 2005
(Zdroj: podle dat CSU)

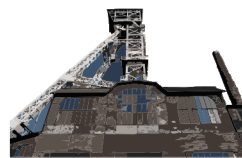
Tab. 2 Vývoj ekonomických ukazatelů okresů Podkrušnohoří 1991-2005

Okresy	Průměrná mzda v okrese (abs.)			Průměrná mzda (ČR=100)			Ekonomický agregát na obyvatele (ČR=100)	
	1991	2001	2005	1991	2001	2005	1991	2001
Chomutov	4028	13409	17018	106,31	91,64	86,69	101,90	78,90
Most	4388	14852	18580	115,81	101,50	94,65	130,10	95,60
Teplice	3903	13675	17598	103,01	93,45	89,64	103,10	81,70
Ústí n.L.	3976	13887	18526	104,94	94,90	94,37	114,30	96,30
Frýdek – Místek	4178	13893	17191	110,26	94,94	87,57	99,7	75,1
Karviná	4238	14605	16505	111,85	98,80	84,08	106,6	74,3
Ostrava-město	4558	15150	19910	120,30	103,53	101,42	145,6	116,3
Ostravsko	4315	14649	18095	113,88	100,10	92,17	119,0	90,8
Ústecký kraj	3906	13553	17490	103,09	92,62	89,09	104,90	83,60
ČR celkem	3789	14633	19631	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: CSU a M.Hampl, 2005

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

Posledním sociálně-ekonomickým hodnocením pro porovnání Ostravska a Podkrušnohoří, které jsme zde zvolili je stav a vývoj bytového fondu. Změna v úloze státu před rokem 1989 a po něm a přechod k tržnímu hospodářství se projevil již počátkem 90tých let prudkým poklesem bytů zahajovaných (minimum rok 1993) a ukončovaných (minimum rok 1995) na nejnižší poválečnou úroveň.

Trend zvyšování objemu nově zahajovaných bytů od poloviny 90-let zvláště v zázemí Prahy a některých velkých měst se ovšem neprojevil v Podkrušnohoří a významně ani na Ostravsku. Svojí intenzitou bytové výstavby se Chomutov, Most, Teplice a Ústí nad Labem zařadily na nejposlednější místa mezi všemi okresy Česka a situace se v podstatě nezměnila ani po roce 2000. Otázkou bylo, zda příčiny souvisejí se sociální situací v ekonomicky postiženém území nebo je podstata komplikovanější. V souvislosti s tím se nabízí jaký význam přisuzovat při analýze disparit ukazatel intenzita bytové výstavby běžně používanému pro hodnocení sociální a ekonomické situace v jednotlivých regionech. Odmítnut byl předpoklad, že časový skluz liberalizace trhu a deregulace nájemného, jež se odrazil v územně diferencovaném růstu cen bytů i nájemního bydlení v rámci ČR, by byl hlavní příčinou územní diferenciace intenzity bytové výstavby v České republice.

Na základě hodnocení závislosti mezi intenzitou bytové výstavby a dalšími procesy a jevy (např. migrace, nezaměstnanost, výška příjmu apod.) jsme na druhé straně museli připustit, že disproporce mezi časovým nástupem tržního prostředí u ostatních odvětví ekonomiky a v oblasti bydlení mohly mít svůj význam pro pohyb pracovních sil a zůstaly v tomto smyslu stejně jako tomu bylo v minulosti významnou bariérou pro migraci pracovních sil.

Uvedený předpoklad je možné podpořit argumentem o celkovém poklesu objemu migrace po roku 1991 a především jejími strukturálními změnami (význam snížení pracovních důvodů k migraci na celkovém poklesu migrace), jak je uvádí například V. Srb (1998) nebo případně je dokumentováno u regionální analýzy vnitřní migrace za roky 1991-2004 Ptáčkem, Touškem a Poláškem (2007). Analyzovali jsme charakteristiky bytového fondu podle SLDB 1991 a 2001 (věkové složení, podíl bytů v rodinných domech, kategorie bytů dle vybavenosti, strukturu a využitelnost neobydlených bytů atd.) a to ke kvantitativním potřebám obyvatelstva na bydlení.

Z analýzy věkového složení bytového fondu a jeho kategorizace z hlediska vybavenosti podle SLDB 1991 je jasné, že Ostravsko jako celek a Podkrušnohoří jako celek i jeho jednotlivé okresy (mimo Teplic) měly relativně nejmladší a nejkvalitnější bytový fond, který

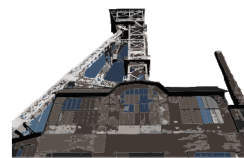
pokrýval kvantitativní potřeby svých obyvatel mnohem lépe než tomu bylo v ostatních okresech ČR, zvláště pokud zohledníme míru disponibility s nebytovým fondemⁱ ve vztahu k počtu cenových a společně-hospodářských domácností. Intenzita využití nebytového fondu a celkového disponibilního bytového fondu se projevila v letech 1991-2001 na Ostravsku i v Podkrušnohoří tak, že nebyl potom nahrazován novou výstavbou a obě území byla charakteristická nejnižší intenzitou nově zahajovaných bytů v rámci ČR. To může být i doplňujícím vysvětlením k disproporcím mezi stavby bytů podle SLDB 1991 a 2001 a intenzitou bytové výstavby v letech 1991-2001, jak je analyzoval CSU z pohledu kvantifikace příčin v rámci specifického statistického zjišťování uskutečněného CSU na konci roku 2001 a bylo na internetu v následném roce zveřejněno (CSU 2002).

V každém případě je možné konstatovat, že Ostravsko a Podkrušnohoří po roku 1991 vstupovaly do tržního prostředí bytů v podstatě za totožných podmínek stavu bytového fondu z hlediska kvantitativního a kvalitativního hodnocení a podobně i díky pravděpodobně i dalším sociálním podmínkám (nezaměstnanost atd.) zde byla intenzita nové bytové výstavby nejnižší v republice. Po roce 2000 se již situace změnila a byly prokázány vyšší závislosti mezi intenzitou bytové výstavby (prokázány v doposud nepublikované studii autora) na dalších procesech (migrace apod.). Tento příklad naznačuje, že běžně používaný ukazovatel intenzity bytové výstavby může, ale nemusí mít jednoznačné příčiny a vypovídací hodnotu. Situaci v bytové výstavbě a bytovém fondu dokumentují následující kartogramy zpracované autorem z podkladů CSU.

Ekologické problémy a životní prostředí

Ostravsko i Podkrušnohoří byly v minulosti jednoznačně vnímány jako regiony s nejhorším životním prostředím. Kvantifikovat rozdíly mezi sledovanými regiony z hlediska životního prostředí ovšem není tak jednoduché, jak by se na první pohled zdálo. Je to nejen otázka vhodných ukazatelů, ale také hledisko administrativních jednotek menšího rozsahu. Ukazatele týkající se technické infrastruktury nejsou vždy nejvhodnější (počet obcí napojených na plyn apod.). Pro porovnání bylo jako příklad zvoleno v tomto příspěvku pouze několik možných hodnocení (tabulka 3). Přestože Ostravsko i Podkrušnohoří patří k regionům s poškozeným životním prostředím, z následující tabulky

ⁱ Jako disponibilní bytový fond byl považován trvale obydlený bytový fond i neobydlený fondem snížený o byty deklarované, jako nezpůsobilé k bydlení, určené k demolici, byty o které není v domě zájem apod., Z potenciálně využitelného bytového fondu byly v úloze v rámci bilancování bytového fondu vyloučeny i nevycházející rekreační chalupy (SLDB 1991) a byty vykazované jako sloužící k rekreaci (SLDB 2001).

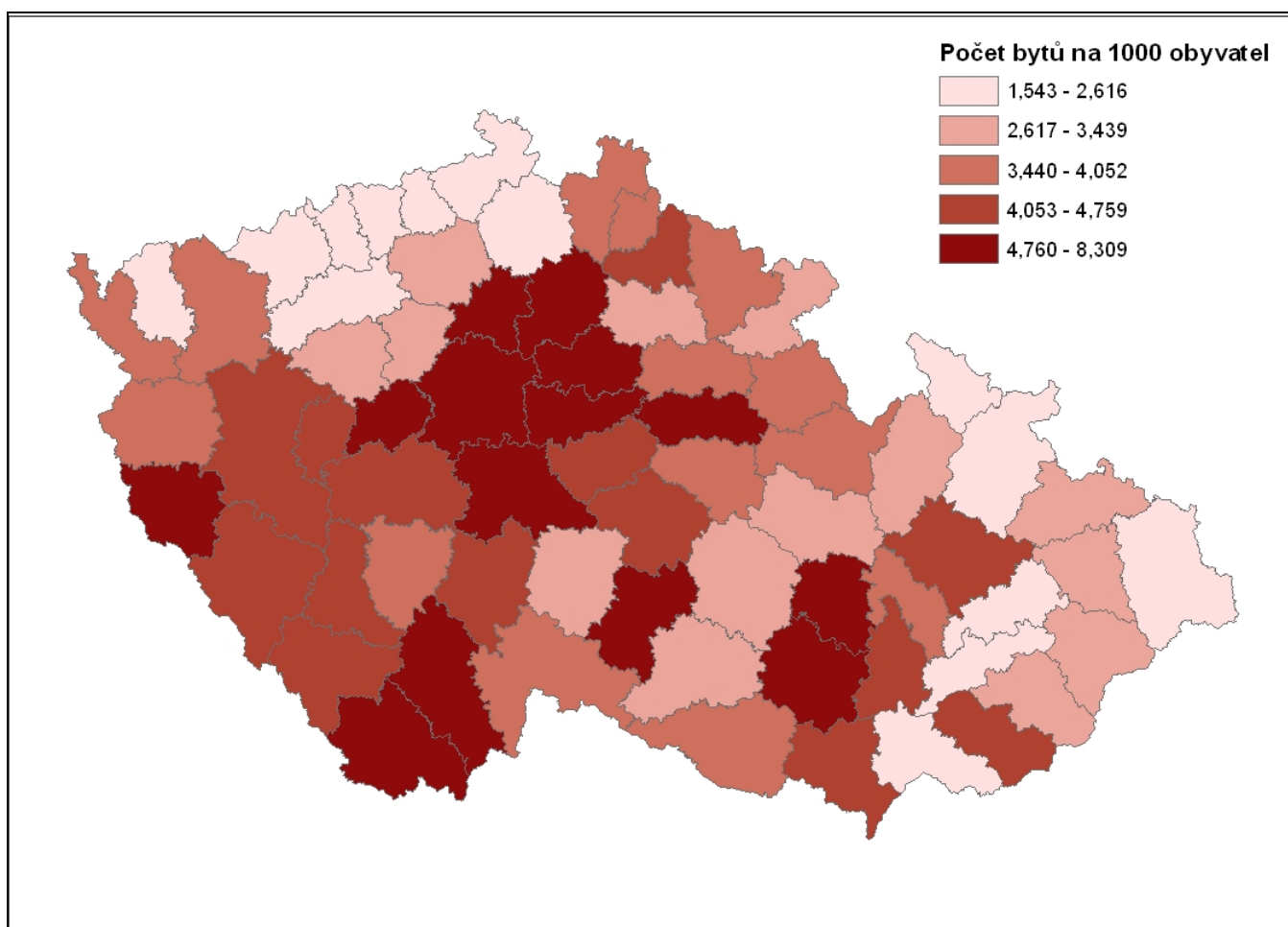

je zřejmé, že se zde nacházejí rozsáhlé plochy, jež se staly předmětem zvláštní ochrany pro svůj význam při ochraně přírodní dědictví. Chráněná území se podílejí v jednotlivých okresech na jejich ploše velmi rozdílně. Překvapením je okres Ústí nad Labem podíl chráněných ploch tvoří 53,73% (CHKO České středohoří a Labské pískovce) a na Ostravsku zase v okrese Frýdek-Místek (CHKO Beskydy) dosahují plochy 41,36 %. I okres Teplice se 16,58% (CHKO České středohoří) stále ještě patří v rámci ČR k nadprůměrným okresům.

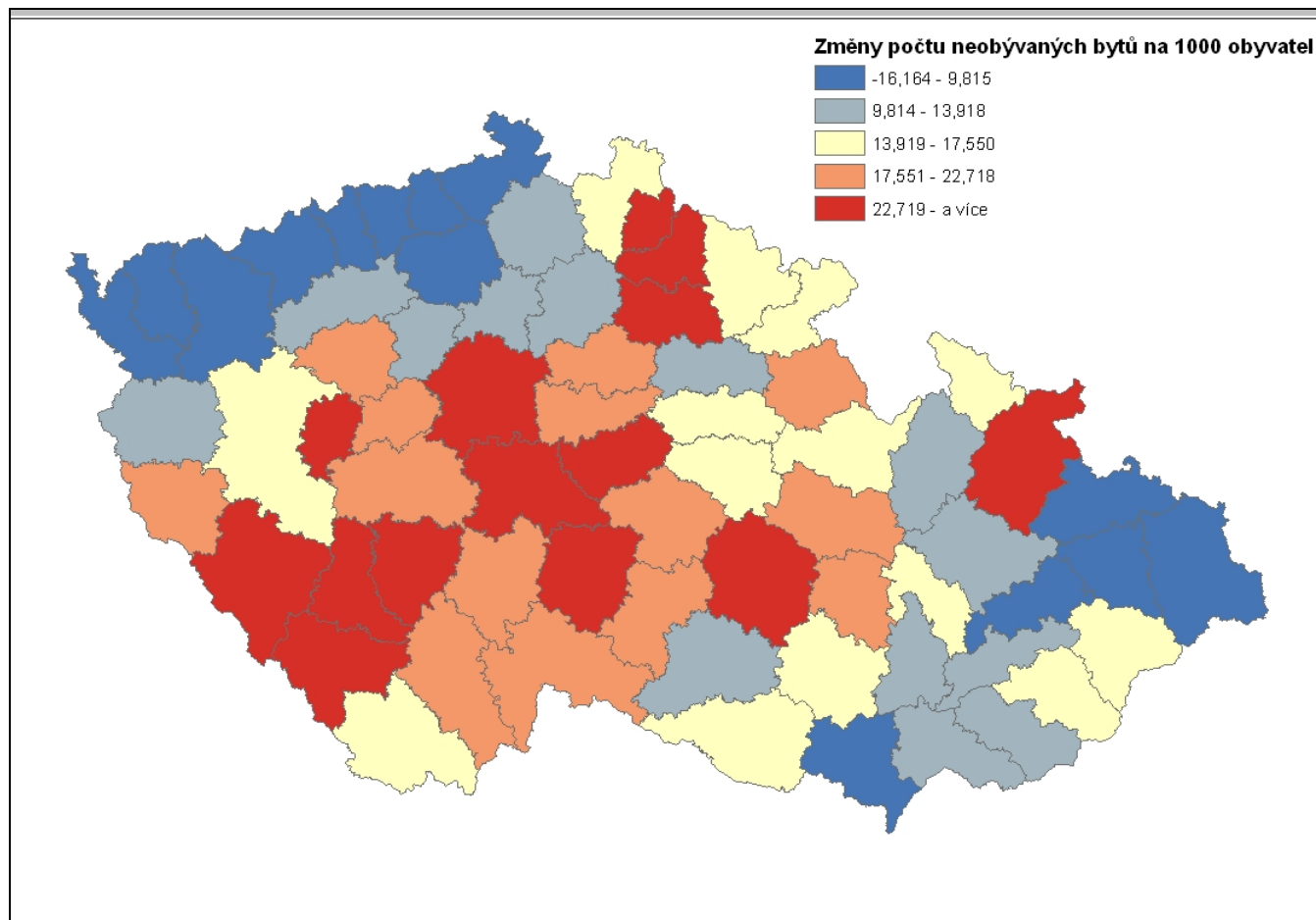
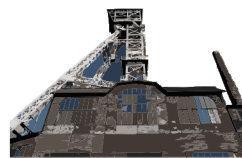
Od roku 1980 je veden Registr emisních zdrojů znečištění ovzduší (REZZO) a od roku 1993 je vykazováno ČHMU. Měrné emise ze stacionárních zdrojů jsou publikovány především za kraje, přičemž převod na současné z původních administrativních jednotek je problematický. Z porovnání podle Statistických ročenek životního prostředí je možné mezi Ostravskem a Podkrušnohořím z hlediska emisí vidět

kvalitativní rozdíl. Ostravsko jako původní součást Severomoravského a dnes Moravskoslezského kraje je nejvíce postiženo v celé ČR (mimo Prahy) emisemi CO. Podkrušnohoří jako součást Severočeského a dnes Ústeckého kraje je zatíženo především emisemi SO₂ a v minulosti také tuhými částicemi.

Radikální zlepšení nastalo v životním prostředí po roce 1989 v Podkrušnohoří snížením plyných a tuhých exhalací technickými opatřeními u nejvýznamnějších tepelných a elektrárenských zdrojů (odsíření elektrárenských exhalací a filtry popílku) a zánikem lomové těžby uhlí v některých lokalitách (např. Chabařovice u Ústí nad Labem). Ostravsko s poklesem CO nezaznamenalo takový obrát a naopak se situace již po roce 2002 téměř nemění. Z databanky URS a.s. Praha dokumentujeme stav podle okresů po roce 2005.

Obr 3. – Průměrný počet zahajovaných bytů na 1000 obyv. v letech 2001 – 2006
(Zdroj: podle dat CSU)

Obr 4.– Změny počtu neobývaných bytů na 1000 obyv. v letech 1991 – 2001

(Zdroj: podle dat CSU)

Tab.3 Základní ukazatele o přírodním prostředí – okresy (2005,2006)

ČR, okres	Měrné emise znečišťujících látek (REZZO 1-3) v t/km ²				Pořízené investice na ochranu ŽP podle sídla investora v tis. Kč/obyv.	Podíl lesních pozemků (%)	Podíl chráněných území (%)
	tuhé	SO ₂	NO _x	CO			
Frýdek-Místek	1,38	4,33	2,80	38,02	2,13	49,11	41,36
Karviná	1,33	13,60	16,46	8,14	0,53	13,98	0,26
Ostrava-město	10,55	77,87	66,00	357,82	2,70	10,89	4,38
Chomutov	1,38	26,73	27,24	1,94	1,23	36,92	2,30
Most	0,91	37,30	17,38	4,11	2,73	32,71	5,83
Teplice	1,11	21,12	15,35	2,95	0,09	36,65	16,58
Ústí nad Labem	0,55	16,54	5,67	2,27	5,02	30,98	56,73
Zdroj : URS a.s.Praha							

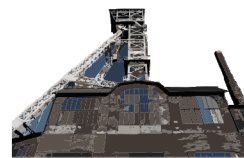
Závěr

Při celkovém hodnocení regionů Ostravska a Podkrušnohoří, vnímaných jako území stejná a spíše v negativním smyslu se odlišující od ostatních regionů v naší zemi, je možné závěry o stejnosti s určitými

výhradami přijmout. Mnohé mají skutečně společné - problém nezaměstnanosti, koncentrace těžkého průmyslu, problémy zdravotního stavu obyvatelstva, východiska pro hodnocení bytového fondu a další. Změny po roce 1990 se promítají do jejich života jinou měrou a ovlivňují je odlišné trendy. Podobnost

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

se znečištěním ovzduší je kvalitativně odlišná podle specifík emisí.

Z hlediska hledání vhodných ukazatelů pro meziregionální porovnání existuje velmi široká škála zdrojů sledovaných nejen CSU. Jejich vhodnost a reprezentativnost je nejpodstatnějším problémem při výběru. Část z nich má omezení v časových řadách a jiná v podrobnosti dat pro výběr a hierarchii území.

Při volbě reprezentativního ukazatele se jevílo při řešení výzkumného úkolu využívat jako výhodnější konstrukčně jednodušší ukazatele před agregátními a nebo jednorázově použitými. Pro hodnocení a následné monitorování dat v problémových regionech mají neocenitelnou výhodu ukazatelé z časových řad, jež vyjadřují trendy a tendence vývoje.

Použité zdroje:

CSU(2002): Informace o bytovém fondu v České republice podle předběžných výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001 [on line] zveřejněno 30.4.2002 aktualizováno 26.10. 2006 [cit.4.2.2010] In http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/o/41n1-02-2001-ii_pristupky_bytu_v_obdobu_1991_az_2001

CSU (2006a) :Regionální rozdíly v demografickém, sociálním a ekonomickém vývoji Ústeckého kraje v letech 2000 až 2005 Ústí nad Labem: CSU krajské pracoviště Ústí nad Labem 2006

CSU (2006b): Regionální rozdíly v demografickém, sociálním a ekonomickém vývoji Moravskoslezského kraje v letech 2000 až 2005 Ostrava: CSU krajské pracoviště Ostrava 2006

CSU (2008a):Regionální rozdíly v demografickém, sociálním a ekonomickém vývoji České republiky v letech 2000 až 2005 Informace o regionech, městech a obcích kód. Ročník 27, publikace 1379-07 Praha: CSU Praha, 2008. 90 stran [on line] <http://www.czso.cz/2007> [cit.10.12. 2009]

CSU (2008b):Výstupy ze SLDB 1991, 2001 a vývoj bytové výstavby 1993-2007 za okresy ČR KS CSU: Ústí nad Labem [CD] pro potřeby výzkumné úlohy WD-44-07-1 zpracováno KS CSU 2008

CSU (2008c):Analýza bytové výstavby v územích České republiky 1997 – 2007. Praha: CSU Kód: 8209-08 [on line] [cit.4.2.2010] In <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/8209-08>

HAMPL M.(2005): Geografická organizace společnosti v České republice:Transformační procesy jejich obecný kontext. Praha: UK Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. 147 stran

JEŘÁBEK M., VRÁBLÍKOVÁ J., JIRÁSEK P (2008).: Stručná charakteristika přírodních podmínek antropogenně postižené Chomutovsko-ústecké oblasti In Revitalizace antropogenně postižené krajiny v Podkrušnohoří, I.část Přírodní a sociálně ekonomické charakteristiky disparit průmyslové krajiny v Podkrušnohoří Ústí nad Labem: FŽP UJEP s.23-33

JEŘÁBEK M., DEJMAL I., JIRÁSEK P. (2008): Socioekonomická charakteristika modelového území. In Revitalizace antropogenně postižené krajiny v Podkrušnohoří, I. část Přírodní a sociálně ekonomické charakteristiky disparit průmyslové krajiny v Podkrušnohoří Ústí nad Labem: FŽP UJEP s.131-159

PTÁČEK, P., TOUŠEK, V., POLÁŠEK, V.(2007): Regionální aspekty vnitřní migrace v České republice v období 1991-2004. Příspěvek na Demografické konferenci v Olomouci 2007 [on line] In [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/migrace/\\$File/Vladimir_polasek.1pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/migrace/$File/Vladimir_polasek.1pdf) [cit.4.2.2010]

SRB, V.(1998): Vnitřní stěhování 1991-1997 podle důvodů migrace. Urbanismus a územní rozvoj č.3 .1998. ročník II. Brno: ÚÚR s. 8-14.

Adresa autora:

Petr Jirásek
Univerzita J. E. Purkyně
Fakulta životního prostředí,
katedra informatiky a geoinformatiky
Králova výšina 7
Ústí nad Labem
400 96 Česká republika
petr.jirasek@ujep.cz